

ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΠΑΧΥΑΜΜΟΥ

Α') ΑΝΑΣΚΑΦΗ - ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ

Τὸν Φεβρουάριον 1951 ἐρευνῶν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ἱεροῦ τοῦ Καβουσίου¹ ἀνέσκαψα ὑστερομινωικὸν τάφον ἔξω τοῦ χωρίου Παχυάμμος Ἰεραπέτρας, εἰς τὴν κλιτὸν χαμηλοῦ ὑψώματος καλουμένου Ἀλατσομοῦρι, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων βημάτων ἀπὸ τὴν ἔπαυλιν τοῦ Ριχάρδου Seager. Ὁ ἀνασκαφεὶς τάφος ἀσφαλῶς ἀνήκει εἰς τὴν νεκρόπολιν, τῆς ὁποίας ἄλλοι τάφοι εὐρέθησαν τυχαίως ἢ μὲ ἀνασκαφὰς τῆς Boyd κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας².

Ὁ τάφος ἦτο λαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον (κούσκουραν), καὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ θάλαμον περίπου ἑλλειψοειδῆ, τοῦ ὁποίου ἡ ὀροφὴ εἶχε καταπέσει, καὶ μακρὸν δρόμον πρὸς ἀνατολάς. Οἱ λίθοι, μὲ τοὺς ὁποίους ἀρχικῶς ἐκλείετο ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου, εἶχον ἀφαιρεθῆ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου γεωροῦ Νικολίου Σαριδάκη, ὁ ὁποῖος τὸ 1928 διέτῳραξε τὸ παρὰ τὴν εἴσοδον τμήμα τοῦ θαλάμου καὶ εὔρε τέσσαρα ἀγγεῖα³. Εὐτυχῶς ὁ μυθὸς τοῦ θαλάμου εὐρέθη τελείως ἀδιατάρακτος.

Ἀφοῦ ἐξεκενώθη ὁ θάλαμος ἀπὸ ἓν στρώμα ἀπορριμμάτων καὶ ἄλλο στρώμα καθαροῦ βράχου, τὸ ὁποῖον εἶχε σχηματισθῆ μὲ τὴν κατάρρευσιν τῆς ὀροφῆς, ἐφθάσαμεν τὸ δάπεδον εἰς βάθος 2.50 μ. περίπου ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ καθαρισμοῦ, τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου παρεῖχε τὴν ἐξῆς εἰκόνα, (εἰκ. 1). Κυκλικῶς πλησίον τῶν τοιχωμάτων εὐρίσκοντο τρεῖς λουτηροειδεῖς λάρνακες. Αἱ λάρνακες Α καὶ Γ ἦσαν τοποθετημέναι παραλλήλως, ἡ μὲν πρώτη κατὰ μῆκος τῆς βορείας, ἡ δὲ Γ κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ θαλάμου. Ἡ λάρναξ Β ἦτο τοποθετημένη παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θαλάμου καθέτως πρὸς τὰς δύο ἄλλας.

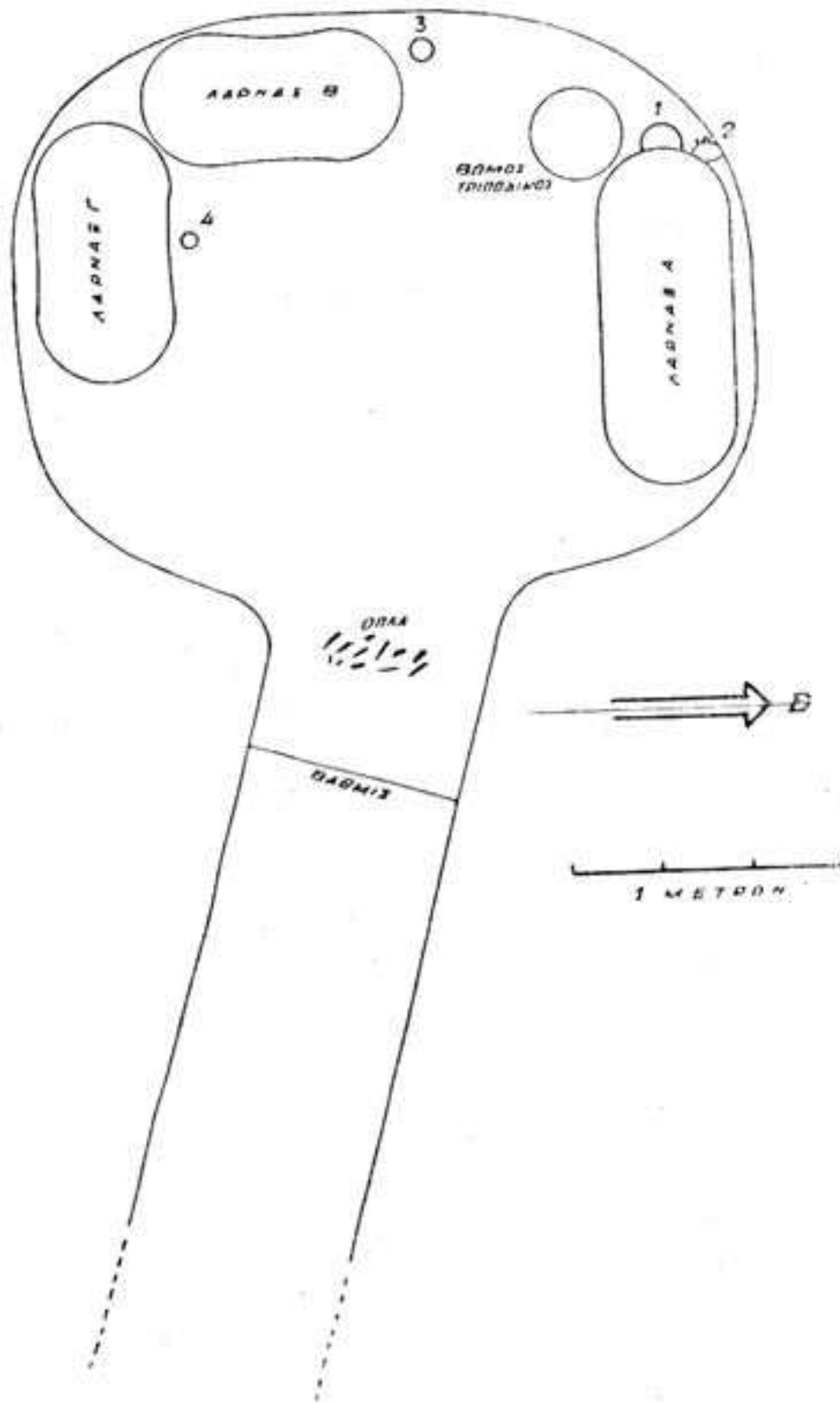
¹) Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς.

²) Gourpna, σελ. 46. Οἱ τάφοι ἀπέδωσαν λάρνακας καὶ κοινὴν ΥΜΙΙΒ κεραμεικὴν. Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν εὐρίσκονται καὶ οἱ τάφοι Ἀἰσᾶ Λαγκάδα, ἀνασκαφέντιες ἐπίσης ἀπὸ τὴν Boyd καὶ χρονολογούμενοι κατ' αὐτὴν ὀλίγον πρὸ τῶν τάφων Ἀλατσομοῦρι, βλ. αὐτόθι. Μινωικὰ ὄστρακα παρετήρησεν εἰς τὸ Ἀλατσομοῦρι ὁ Seager, *The cemetery of Pachyammos*, σελ. 10.

³) Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἐφυλάσσοντο ἐντὸς τῆς ἐπαύλεως Seager μέχρι τῆς Γερμανοϊταλικῆς κατοχῆς, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἡ ἔπαυλις ἐχρησιμοποιήθη ὡς στρατῶν. Ἐκτοτε δὲν ἐπανευρέθησαν. Τὸ σχῆμα τῶν εἶναι ἄγνωστον.

Ἡ βορεία πλευρὰ τῆς Γ καὶ ἐν μέρει ἡ νοτία στενὴ πλευρὰ τῆς Β ἦσαν συντετριμμένα.

Ὁ νεκρὸς τῆς λάρνακος Α εἶχε τοποθετηθῆ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀνατολάς. (Ἦσαν σαφῆ τὰ ὀστᾶ τῶν μηρῶν εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς λάρνακος). Ἡ λάρναξ Β ἦτο κενή, καὶ ἡ Γ περιεῖχεν ὀστᾶ τελείως διαλελυμένα.

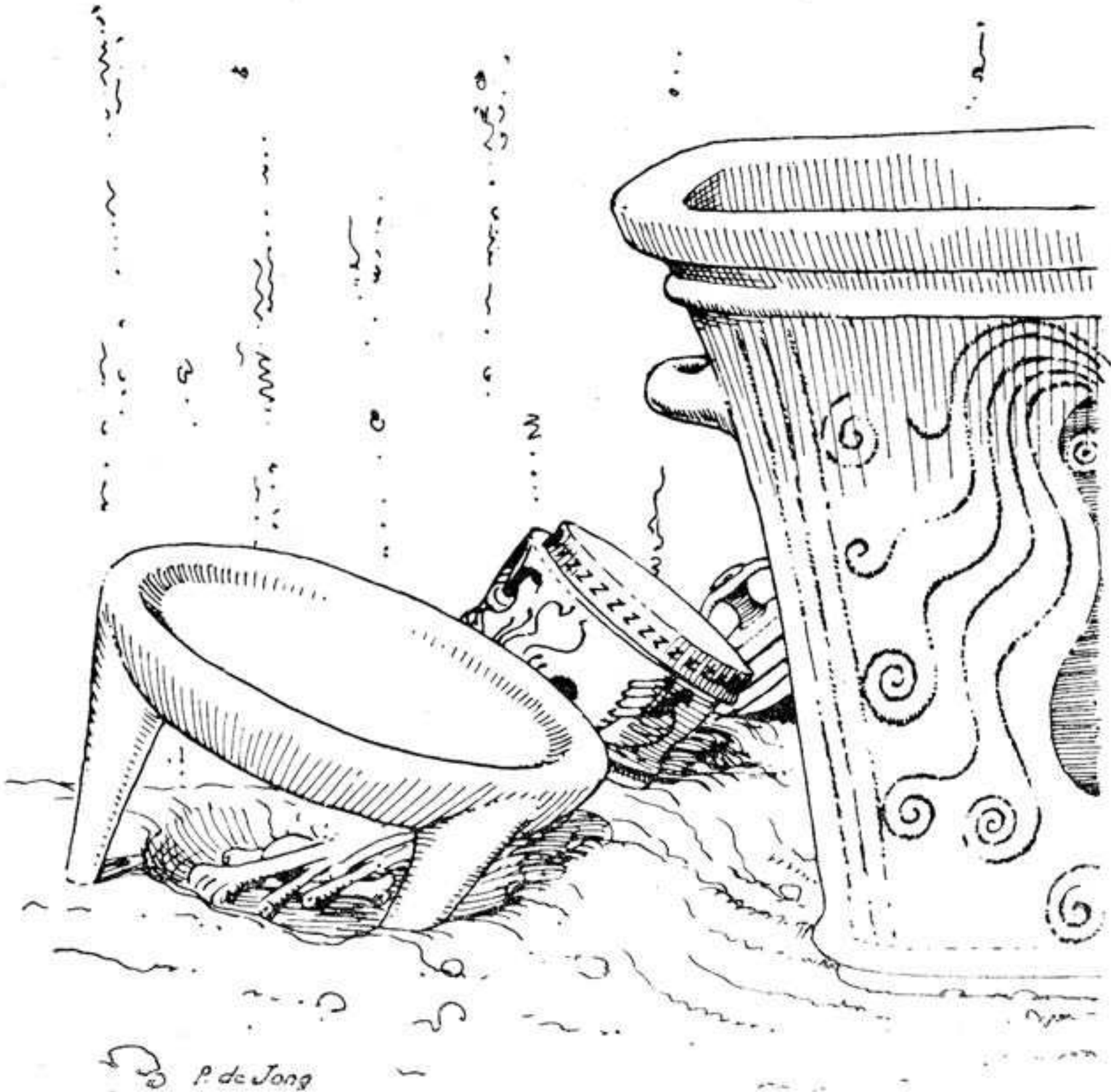
Εἰκ. 1. — Κάτοψις τοῦ τάφου Παχυάμμου.

σοῦς δακτυλίους. Ἀνάμικτα μετὰ τὰ κοσμήματα ἦσαν μικρὰ τεμάχια ὀστέων.

Ἴσως τὰ ὀστᾶ τοῦ ὀρύγματος προήρχοντο ἀπὸ τὴν λάρνακα Β, ἡ ὁποία, πιθανῶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ μιᾶς νέας ταφῆς, ἐξεκενώθη προετοιμασθεῖσα οὕτω διὰ νέαν χρῆσιν, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη⁴.

⁴) Κενὴ λάρναξ καὶ κρανία εἰς ὄρυγμα εἰς ἄλλον τάφον τοῦ Ἀλατισσομουρίου, Gourpna, σελ. 46. Δι' ὄρυγματα μετὰ ὀστᾶ εἰς τάφους μυκηναϊκῶν χρόνων βλ. καὶ Nilsson, Min. Myc. Rel., 1950, σελ. 590 ἐξ. Πβ. Wace, Ch. Tombs at Mycenae, 1932, σελ. 144: the bones of the first tenant with so-

Τὰ κοσμήματα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε ταφῆ ὁ νεκρός, ἐτοποθειήθησαν εἰς τὴν πυξίδα ἀνάμικτα μὲ ὀστάρια καὶ ἀπετέθησαν πλησίον τοῦ ὀρύγματος. Ἐνωθεν αὐτοῦ ἐστήθη ὁ τριποδικὸς βωμός, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔγινεν ὠρισμένη προσφορὰ καρπῶν ἢ χοῆ. (Ὁ βωμὸς δὲν ἔφερεν ἵχνη πυρᾶς).

Εἰκ. 5. — Ὀρύγμα, βωμὸς καὶ πυξίς παρὰ τὴν λάρνακα Α.

Ὅμοιοι τριποδικοὶ βωμοὶ ἔχουν εὑρεθῆ καὶ εἰς ἄλλους τάφους, ὅπως εἰς Γοῦρνες⁵, εἰς Ζαφὲρ Παπούραν⁶, πλησίον τῆς εἰσόδου τοῦ Βασιλικοῦ Τάφου τῶν Ἴσοπάτων^{6α} καὶ εἰς τάφον τῆς νεκροπόλεως Κατσαμπᾶ⁷. Ἡ ἀποψις ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ «κινητῶν ἐστιῶν»,

me perhaps of his possessions would be collected and packed in a small pit...

⁵) Ἀρχαιολ. Δελτ., 1918, σελ. 77, εἰκ. 21.

⁶) Evans, Pr. T. Kn., σελ. 36, εἰκ. 33α, εἰκ. 34.

^{6α}) Αὐτ., σελ. 143.

⁷) «Κρητικά Χρονικά», ΣΤ', σελ. 11.

ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτοποθετοῦντο ἄνθρακες πρὸς θέρμανσιν τῶν νεκρῶν⁸ δὲν φαίνεται πιθανή. Οἱ ἄνθρακες, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται κάποτε ἐπὶ τῶν βωμῶν, ἐχρησίμευον, φαίνεται, διὰ τὴν καῦσιν ἀρωματικῶν ὑλῶν πρὸς ἐξαγνισμὸν τοῦ τάφου⁹ ἢ διὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν προσφορῶν. Ἡ περίπτωσίς μας κάμνει πιθανὸν ὅτι προσφοραὶ ἠδύναντο καὶ νὰ τοποθετηθοῦν ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἂν ἦσαν π.χ. καρποί, ὡς εἰς τὴν λάρνακα τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἢ, ἂν ἦσαν ὑγρά, νὰ χυθοῦν ἐντὸς τοῦ περιχειλώματος. Ἡ τοποθέτησις τοῦ βωμοῦ ἀκριβῶς ἄνωθεν τοῦ ὄρυγματος, ὑποδεικνύει ἴσως ὅτι σκοπὸς τῆς πράξεως ἦτο ὁ ἐξευμενισμὸς τοῦ νεκροῦ. Ἀπειρέπετο οὕτω ἡ ἐξοδός του ἀπὸ τὸν τάφον ἢ λάκκον¹⁰.

Μεταξὺ τῆς λάρνακος Α καὶ τοῦ τοίχου, πλησίον τῆς πυξίδος τῶν κοσμημάτων, ἀνευρέθη ψευδόστομος ἀμφορεὺς (εἰκ. 1,2)· πλησίον τῆς λάρνακος Β ἀβαθὲς λίθινον ἀγγεῖον (εἰκ. 1,3), καὶ πλησίον τῆς Γ χάλκινος δίσκος (εἰκ. 1,4). Τὸ τελευταῖον ἀντικείμενον πιστεύω ὅτι εἶναι δίσκος ζυγοῦ, λόγῳ τοῦ ἐλαφρῶς θολωτοῦ σχήματος καὶ τῶν τεσσάρων ὀπῶν, τὰς ὁποίας φέρει σταυροειδῶς. Τοῦτο μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὰ «τάλαντα» τοῦ Διός, τὰ ὅποια καθόριζαν τὴν μοῖραν τῶν ὀμηρικῶν ἠρώων, καὶ εἰς τὴν «ψυχοστασίαν», δηλαδή τὴν μετὰ θάνατον ζύγισιν τῶν ψυχῶν¹¹.

Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 2,50 μ., ἀλλ' ἐξετείνετο καὶ περαιτέρω εἰς γειτονικὴν ἄμπελον. Ἡ ἀνασκαφή του θὰ ἦτο διὰ τοῦτο δαπανηρὰ καὶ δὲν ἐκρίθη ἀναγκαία. Ὁ δρόμος εἶχε πλάτος πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ θαλάμου 0,95 μ. καὶ ἦτο ἐπικλινῆς πρὸς αὐτήν. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς εἰσόδου εὐρίσκεται βαθμὶς 0,25 μ. ὕψους. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου πρὸ τῆς εἰσόδου εὐρέθησαν ἀποσυντεθειμένα μικρὰ τεμάχια χαλκῶν ὄπλων, ἐγχειριδίων καὶ βελῶν, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ οὐδέν.

Β) ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1) Πίν. Ε', εἰκ. 1 καὶ 2. Λάρναξ Α. Σχῆμα λουτήρος ἐλλειψοειδὲς μὲ πλευρὰς ἐπιπέδους. Μῆκος 1,22 μ., πλάτος 0,54 μ., ὕψος 0,48 μ. Εἰς τὴν μίαν μα-

⁸⁾ Evans, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 36.

⁹⁾ Πβ. Wace, ἐνθ' ἄνωτ.

¹⁰⁾ Ὁ Forsdyke, B.S.A., XXVIII, σελ. 246, βλέπει ἴχνη θυσίας εἰς ὄρυγμα τάφου τοῦ Μαύρου Σπήλιου περιέχον ὀστᾶ ζώων, τεμάχια θυμιατηρίου καὶ ἄνθρακας. Εἰς τὸν τάφον τῆς Παχυάμμου τὸ ὄρυγμα περιεῖχεν ἀνθρώπινα ὀστᾶ καὶ δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ θυσίας.

¹¹⁾ Picard, Les religions préhelléniques, 1948, σελ. 290. Πβ. χρυσοῦς ζυγοῦς ἐκ καθέτων τάφων τῶν Μυκηνῶν, Fimmen, Die Kretisch - Myk. Kultur, σελ. 123 - 4, εἰκ. 116. Ὅτι δὲν εὐρέθη ὁ ἕτερος δίσκος τοῦ παρόντος ζυγοῦ, δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς διατάραξιν κατὰ μίαν τῶν νεωτέρων ταφῶν.

κράν πλευράν σχηματικός οκτάπους, φολιδωτόν θέμα και σχηματοποιημένα άνθη παπύρου. Η άλλη μακρά πλευρά έχει φολίδας, όριζοντίας κυματοειδείς γραμμές και κάθετον σειράν συνδεομένων σπειρών. Είς τās στενάς πλευράς κάθετοι σπείραι και άνθη. Έσωτερικώς ταινία και είς τήν μίαν μόνον πλευράν ίχθύες. Ραβδώσεις κάθετοι χωρίζουν τὰ θέματα έξωτερικώς.

2) Πίν. ΣΤ', είκ. 1. Λάρναξ Β. Λουτηροειδής με βαθυνομένας πλευράς. Μήκος 0.96 μ., πλάτος 0.50 μ., ύψος 0.38 μ. Έκάστη μακρά πλευρά έχει είς τὸ μέσον σχηματικὸν θέμα φύλλων κισσοῦ, και ένατέρωθεν σχηματοποιημένον οκτάποδα, τοῦ όποίου οί πλόκαμοι καταλαμβάνουν και τήν παρακειμένην στενήν πλευράν.

3) Λάρναξ Γ. Λουτήρ με βαθυνομένας πλευράς, άκόσμητος. Μήκος και πλάτος ώς ή Β, ύψος 0.45 μ. Αί λαβαί περιβάλλονται από άνάγλυφον ό τώσχημον προεσοχήν. Έπειδή κατά τὰ άλλα ό τύπος δέν είναι χαρακτηριστικός, ή λάρναξ δέν συνεκολλήθη και δέν παρέχεται φωτογραφία της.

4) Πίν. Ζ', είκ. 1, 2, 3, 4. Πυξίς κυλινδρική με όμοιον πώμα. Προεσοχή πλησίον τής βάσεως. Διάμετρος βάσεως 0.165 μ., ύψος με τὸ κάλυμμα 0.105 μ. Φέρει με ζωηρόν έρυθρόν χρῶμα επί κιτρινωποῦ έπιχρίσματος ήμικύκλια ένατέρωθεν γρσμμής, θέμα «ίερών κεράτων» και μεταξύ αύτῶν φυτικόν θέμα, επί δέ τῶν κεράτων μικρά μονόχρωμα πτηνά, δικτυωτόν, άντιμέτωπα μηνοειδή θέματα με παραπληρωματικά τριγωνίδια και δικτυωτόν, άμυγδαλοειδές θέμα με παραπληρωματικά τριγωνίδια, άβουκα ζατρικίου και δύο σχηματικά πτηνά (πέροδικας) με ύψωμένην πτέρυγα, τὰ όποία ραμφίζουσι ώοθήκας άνθέων. Έπιά έν όλῳ όπαι περιτρέχουν τήν πυξίδα, εκ τῶν όποίων δύο συμπίπτουν προς τούς όφθαλμούς τῶν πτηνῶν. Μία όπή εύρίσκειται και είς τὸ κέντρον τοῦ καλύμματος και οὔτω έν νήμα διερχόμενον διά μέσου όλων τῶν όπῶν συνεκράτει τὸ πώμα επί τής πυξίδος. Τὸ πώμα φέρει παράστασιν πτηνοῦ όμοίου προς τὸ άλλα, αλλά με κλειστήν πτέρυγα, τὸ όποιον ραμφίζει φυτικόν θέμα, ώς τὰ επί τῶν τοιχωμάτων. Πέριξ σειρά Ζ και στιγμαί. Τὸ κάθετον τοίχωμα τοῦ πώματος έχει ταινίαις, μεταξύ τῶν όποίων επαναλαμβάνόμενα Ζ. Τὸ πώμα και τὰ κάθετα τοιχώματα τής πυξίδος διακοσμοῦνται επίσης υπό λεπτῶν φύλλων χλόης και κυματοειδοῦς μονοχρώμου θέματος (rock pattern). Τεχνική άρίστη, πηλός λεπτός και καθαρός, χρῶμα και όπτησις λαμπρά.

5) Πίν. Η' είκ. 2, δεξιά. Ψευδόστομος άμφορεὺς πεπιεσμένος, ύψους 0.105 μ. με τήν λαβήν, και διαμέτρου είς τήν κοιλίαν 0.16 μ. Φέρει γραπτās ταινίαις με φαιόν. Περί τήν λαβήν και τὸ στόμιον ogival canopy με παραπληρωματικούς ρόδακας. Είς τούς όμους ραβδωτά τριγωνίδια.

6) Πίν. Η, είκ. 2, άνω. Χάλκινος δίσκος ζυγοῦ έλαφρῶς κοίλος, άρκετά ώξειδωμένος, με διάμετρον 0.07 μ., φέρων τρείς μικράς όπας είς τήν περιφέρειαν. Υπήρχεν άσφαλῶς και τετάρτη είς τὸ μικρόν έλλειπον τμήμα της.

7) Πίν. Η', είκ. 1. Πήλινος τριποδικός βωμός, ύψους 0.205 μ. και διαμέτρου 0.36 μ. Έχει άβαθῆ κοιλότητα περιοριζομένην από χαμηλόν περιχείλωμα. Πόδες ύψηλοί και παχείς ύψ. 0.175 μ.

8) Πίν. Η', είκ. 2 άριστερά. Άβαθές άνοικτόν άγγειον εκ τιτανολίθου, ύψους 0.045 μ. και μεγίστης διαμέτρου 0.143 μ. Τὰ χείλη έξέχουν όλίγον έξωτερικώς. Συνεπληρώθη μικρόν τμήμα τῶν χειλέων και τοῦ πυθμένος.

Τὰ έντός τής πυξίδος εύρεθέντα κοσμήματα (πίν. ΣΤ', είκ. 2) είναι :

1) Χρυσοῦς δακτύλιος διαμ. 0.017 μ., φέρων επί τοῦ κρίκου έξωτερικώς λεπτήν κοκκίδωσιν. Η σφενδόνη άποτελεῖται από έλλειψοειδή δίσκον με περι-

χείλωμα καὶ ἀντὶ δακτυλιολίθου ἔχει τεμάχιον ἑλεφαντοστοῦ τοῦ ἰδίου σχήματος. ἀκόσμητον.

2) Χρυσοῦς δακτύλιος ἀποτελούμενος ἀπὸ λεπτὴν ἑλικοειδῆ ταινίαν, διαμέτρου 0.02 μ.

3) Περιδέραιον ἀπαρτισθὲν ἀπὸ ἑπτὰ στρογγύλας ἑλαφρῶς πεπιεσμένας χρυσᾶς ψήφους, μίαν λωτοειδῆ χρυσῆν, δύο εὐμεγέθεις ψήφους σαρδίου, ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μία φακοειδῆς, αὐλακωτῆ, ἢ δὲ ἄλλη αὐλακωτῆ στρογγύλη, καὶ μίαν στρογγύλην ἀπὸ ἀμέθυστον.

4) Περιδέραιον ἀπαρτισθὲν ἀπὸ ἑπτὰ φακοειδεῖς ψήφους ὑελομάζης καὶ δέκα πέντε στρογγύλας μὲ μεγάλας αὐλακας.

5) Περιδέραιον ἀπὸ δέκα ὀκτὼ λωτοσχῆμους ψήφους ὑελομάζης μὲ κοκκιδωσιν, αὐλακωτάς. Αἱ δύο ἀκραιῖαι ἀπλαῖ.

6) Περιδέραιον ἀπὸ πενήκοντα καὶ δύο στρογγύλας ψήφους ὑελομάζης, σχεδὸν ὅλας αὐλακωτάς. Προσετέθησαν καὶ τέσσαρα ἐπιμήκη σταγονοειδῆ ἔξαρτήματα τῆς ἰδίας ὕλης.

7) Περιδέραιον ἀπὸ τριάκοντα ἑννέα ψήφους ὑελομάζης εἰς σχῆμα φύλλων κισσοῦ.

8) Κομβίον ἐξ ὑελομάζης.

9) Περόνη κόμης ἐξ ὑελομάζης, μήκους 0.105 μ. >αμπτ. μένη εἰς τὸ ἓν ἄκρον καὶ λεπτυνομένη εἰς τὸ ἄλλο. (Δὲν ἀπεικονίζεται).

Ἡ μᾶζα τῶν κοσμημάτων τούτων εἶναι λευκὴ μὲ κυανίζουσαν ἀπόχρωσιν, διατηρεῖται δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον καλῶς.

Γ') ΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ

Ἡ πυξὶς τῶν κοσμημάτων ἀνήκει εἰς κεραμεικὸν τύπον γνωστὸν ἐν Κρήτῃ. Πρόδρομοι τοῦ τύπου τοῦ παρόντος δείγματος δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἄγγεῖα, ὅπως ἡ μεγάλη κυλινδρική μετὰ πώματος πυξὶς ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σπ. Μαρινάτου εἰς τὸ Βαθύπετρον. Ἡ πυξὶς αὕτη εἶναι ὅπως καὶ τὰ ἄλλα εὐρήματα τῆς ἐπαύλεως ΥΜ Ια χρόνων¹².

Τελείως ἀνάλογοι καὶ σύγχρονοι πρὸς τὴν πυξίδα τῆς Παχυάμμου εἶναι ΥΜ ΙΙΙ α καὶ β πυξίδες ἐξ ἀνατολικῆς Κρήτης, ὅπως ἡ μετὰ λαβῶν πυξὶς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἐκ Παλαικάστρου, ἢ ὁποία φαίνεται καὶ τεχνικῶς ὁμοία πρὸς τὴν πυξίδα Παχυάμμου¹³, καὶ αἱ πυξίδες τῶν Γουρνιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα μία διακοσμεῖται μὲ πτηνά¹⁴.

¹²) Πβ. τὴν σύγχρονον πυξίδα τοῦ μεγάρου Νίρου, Ἀρχ. Ἐφημ., 1922, σελ. 21, εἰκ. 18, ἄνω δεξιά.

¹³) B.S.A., Suppl. I, 1923, B o s a n q u e t - D a w k i n s, The unpublished objects from the Palaikastro excavations, I, εἰκ. 79, καὶ σελ. 94 ἑξ., ὅπου καὶ περὶ ἄλλων ΥΜ ΙΙΙ πυξίδων. Πβ. αὐτ., εἰκ. 80 (πώματα πυξίδων) καὶ 85 c (πυξίς).

¹⁴) Gournia, πίν. X, ἀριθ. 5 καὶ 40.

Συγγενέστατος είναι ο τύπος της πυξίδος με δύο λαβές προσκεκολλημένες καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῶν τοιχωμάτων, τοῦ ὁποῖου δεῖγμα τοῦ τέλους τῶν ΥΜ III χρόνων (close style) ἔχομεν ἐκ Φαιστοῦ¹⁵ καὶ ἄλλο ὑπομινωικὸν ἀπὸ τὸ Καρφί¹⁶. Ἡ πυξίς ἀπὸ τὸ Καρφί διακοσμεῖται μὲ «ἱερὰ κέρατα» καὶ πτηνά, ὅπως ἡ πυξίς τοῦ Παλαικάστρου.

Ὁ τύπος τῆς κυλινδρικήσ ἢ ἔλλειψοειδοῦς πυξίδος μὲ εὐρύτερον τοῦ στομίου στρογγύλον ἢ ἔλλειψοειδὲς πῶμα καὶ ὅπως προσδέσεως εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότατος καὶ δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς προανακτορικοὺς χρόνους καὶ κυκλαδικὰς ἐπιδράσεις¹⁷.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικήν, ὁ λεπτὸς καὶ καθαρὸς πηλός, τὸ κιτρινωπὸν ἐλίχρισμα, τὸ ἀνισὸν βαθὺ ἐρυθρὸν καὶ παχὺ χροῶμα, καὶ ἡ τελεία ὄπτησις, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν πυξίδα τῆς Παχυάμμου ἀπαντοῦν εἰς μεμονωμένα δείγματα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ΥΜ χρόνων¹⁸.

¹⁵) Mon. Ant., XII, σελ. 117, εἰκ. 46.

¹⁶) B.S.A., XXXVIII, πίν. XXIV, 6, δεξιὰ.

¹⁷) Πβ. κυκλαδικὴν στρογγύλην πυξίδα ἐκ Μήλου, J. H. S., Suppl. IV (1904), Excavations at Phylakori, πίν. IV, 1, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀνάλογος ἡ ἐκ τῆς νεκροπόλεως τῶν Μαλίων προανακτορικὴ μικρὰ πυξίς ἀριθ. 8526 τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐπαναλαμβάνουσα γραπτῶς τὴν ἰδίαν διακόσμησιν τεθλασμένων. Πβ. καὶ τὰς στρογγύλας πυξίδας τοῦ τάφου Πύργου, Ἀρχ. Δελτ., 1918, Παράρτ., σελ. 143, εἰκ. 7, ἀριθ. 30 - 5, εἰκ. 9, ἀριθ. 73, ὅπου καὶ πῶματα. Συγγενὴς καὶ ὁ τύπος Mallia, Necropoles, I, (Études Crétoises, VII), πίν. XXXVI. Ἐπίσης τὰ παλαιοανακτορικά MM I καὶ II κυλινδρικά ἀγγεῖα μετὰ πῶματος, ὡς Seager, The Cemetery of Pachyammos, πίν. II, κάτω ἀριστερά. Νεοανακτορικὰ δείγματα ἐμνημονεύθησαν ἤδη. Ὁ Furumark, Mys. Pott., σελ. 46, ἀνάγει συγγενὴ τύπον ἐκ κυρίως Ἑλλάδος, αὐτ., εἰκ. 12, ἀριθ. 12, εἰς κυκλαδικὰ πρότυπα. Διὰ τὰς ἔλλειψοειδεῖς πυξίδας πβ. τὰς προανακτορικὰς κυκλαδικοῦ τύπου ἐκ Πύργου, Ἀρχ. Δελτ., 1918, παράρτ., εἰκ. 9, ἀριθ. 62, τὴν παλαιοανακτορικὴν τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, Evans, Cretan Pictographs, 1895, εἰκ. 107, τὴν νεοανακτορικὴν, τῆς ὁποίας σώζεται τὸ ἐλεφάντινον πῶμα μὲ ὀκτωσχήμους ἀσπίδας ἐκ τῶν τάφων Κνωσοῦ, Evans, Pr. T. Kn., σελ. 44, εἰκ. 41, καὶ τὴν ἀδημοσίευτον ΥΜ III β ἐκ τάφου τῆς Ἐπισκοπῆς Ἡρακλείου, ἀνασκαφέντος ὑπὸ Ν. Πλάτωνος, ἀριθ. 9908 τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Διὰ τὴν ἔξω τῆς Κρήτης διάδοσιν τοῦ τύπου μετὰ λαβῶν, πβ. Furtwängler - Loeschke, Myken. Vasen, 1886, πίν. VII, 36 XIII, ἐξ Ἰαλυσοῦ, καὶ πίν. XVI, 104, ἐξ Ἀθηνῶν.

¹⁸) Ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ΥΜ III τεχνικὴ ὑπερέχει γενικῶς τῆς τεχνικῆς τῶν ΥΜ I καὶ II περιόδων δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα καὶ πιθανῶς ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι διὰ τὰς παλαιότερας περιόδους γενικεύονται συμπεράσματα βασιζόμενα ἐπὶ μιᾶς ὠριστημένης τάξεως «ἀνακτορικῶν» ἀγγείων, (ὡς π. χ. τὰ ἀγγεῖα τῶν τάφων τοῦ Σανατορίου καὶ τάφου Α Κατσαμπᾶ), ἀνεπαρκῶς ὠπτημένων. Οὕτω ὁμοίωτον τεχνικῶς πρὸς τὴν πυξίδα τῆς Παχυάμμου εἶναι τὸ ΥΜ I κύτελλον τοῦ Παλαικάστρου (B. S. A., XI, σελ. 275, εἰκ. 6α), ἀνάλογα

Πτηνὰ ὡς ἀγγειογραφικὸν θέμα παρουσιάζονται διὰ πρώτην φοράν ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῶν μηλιακῶν ἀγγείων τῶν Temple Repositories, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν βεβαίως εἰσαγωγήν¹⁹. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι μεσοκυκλαδικῶν III χρόνων, αἱ δὲ παραστάσεις τῶν ἀνήχθησαν ὑπὸ τοῦ Evans²⁰ εἰς μινωικὰς τοιχογραφικὰς παραστάσεις γρουπῶν. Πτηνὰ σχηματικὰ ἀπαντοῦν εἰς τὴν κυκλαδικὴν κεραμικὴν ἤδη εἰς χρόνους ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τὴν προανακτορικὴν καὶ παλαιοανακτορικὴν περίοδον ἐν Κρήτῃ²¹. Τὰ δείγματα αὐτὰ πείθουν ὅτι εἰς τὰς Κυκλάδας ἡ τάσις πρὸς ποράσασιν πτηνῶν ἐπὶ ἀγγείων ἦτο παλαιά. Ἀργότερον αὕτη παρουσιάζεται συνδυασμένη μὲ μινωικὰς φυσιοκρατικὰς ἐπιδράσεις, πιθανῶς δὲ μηλιακαὶ εἰσαγωγαὶ τοῦ μικτοῦ τούτου τύπου, ὅπως τὰ ἀγγεῖα τῶν Temple Repositories, μᾶλλον ἢ ἐπιδράσεις ἐλλαδικαί, ὡς ἔθεσαν τοὺς κρητὰς ἀγγειογράφους νὰ χρησιμοποιήσουν καὶ αὐτοὶ τὸ θέμα. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ πρότυπον ἐλήφθη ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων, διότι τὰ παλαιότερα κεραμικὰ δείγματα τοῦ θέματος ἐν Κρήτῃ εἶναι πλησιέστερα πρὸς αὐτὰς παρὰ πρὸς τὰ πτηνὰ τῶν μηλιακῶν ἀγγείων.

Ὁ Evans εἶχε προεῖπει τὴν παρουσίαν τοῦ θέματος ἐπὶ τῆς ΥΜ II κεραμικῆς²², ἐνῶ ὁ Pendlebury κατηγορηματικῶς ἠρνήθη τὴν δυνατότητα αὐτὴν, ὑποστηρίξας ὅτι ἡ πρώτη ἐμφάνισις πτηνῶν εἰς τὴν κεραμικὴν παραγωγήν τῆς Κρήτης γίνεται κατὰ τοὺς ΥΜ III α χρόνους²³. Αἱ πρόσφατοι ἀνακαλύψεις σαφῶς «ἀνακτορικῶν» ἀγγείων μὲ πτηνὰ εἰς τάφον τοῦ Σανατορίου (ἀνασκαφαὶ Hood καὶ De Jong²⁴) καὶ εἰς τάφον τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαπτομένης νεκροπόλεως Κα-

δὲ τῆς αὐτῆς περιόδου θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ προσαγάγῃ καὶ ἐκ Κνωσοῦ. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι φανερὰ ἡ συγγένεια τῆς πυξίδος πρὸς ἀγγεῖα, ὅπως ὁ ψευδόστομος ΥΜ III β ἀμφορεὺς ἐκ τάφου τῆς Ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας, ἀριθ. Μουσείου 7637, Ἀρχ. Δελτ., 1920 - 1, Παράρτ., σελ. 160, εἰκ. 9, πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν.

¹⁹) P. M., I, σελ. 557, εἰκ. 404 h.

²⁰) Αὐτ., σελ. 558.

²¹) J. H. S., Suppl. 4, 1904, Excav. at Phylakori, πίν. VII, ἀριθ. 4 α, 17, πίν. XI, ἀριθ. 2, 5.

²²) P. M., IV, σελ. 334.

²³) Archaeol. of Crete, σελ. 247. Ὁ Pendlebury, αὐτ., σελ. 247 - 8, ὑπεστήριξε καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ θέματος ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἐρμηνεύσας ἐκ τοῦ λόγου τούτου καὶ τὴν σχηματικότητα τῶν ΥΜ III α πτηνῶν. Ἀλλ' ἡ σχηματοποίησις εἶναι γενικὸν φαινόμενον τοῦ ρυθμοῦ τούτου καὶ ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰ κοινότερα μοτίβα τῆς προηγουμένης περιόδου, ὡς ὁ ὀκτάπους, περὶ τῆς ἔξωθεν καταγωγῆς τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος.

²⁴) B.S.A., XLVII, σελ. 264, εἰκ. 10, 14, πίν. 56α.

τσαμπᾶ²⁵ ἔλυσαν ὀριστικῶς τὸ ζήτημα. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Σανατορίου καὶ Κατσαμπᾶ εἶναι πράγματι σύγχρονα πρὸς τὸν ἀμφορέα μὲ πτηνὰ τοῦ Ἄργου²⁶, καὶ πείθουν ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ἐξέλιξις τοῦ ΥΜ ΙΙ ρυθμοῦ εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα εἶναι τελείως παράλληλος.

Τὰ πτηνὰ τῆς πυξίδος τῆς Παχυάμμου ἀνήκουν εἰς κατηγορίαν, ἡ ὁποία προῆλθεν ἀπὸ τὸν τοιχογραφικὸν τύπον τῆς πέρδικος, ὡς αἱ πέρδικες τῆς ζωφόρου τοῦ Καραβάν Σεράϊ²⁷. Ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ἀρκετὰ πλησίον πρὸς τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα τοῦ μόνου ζῶντος ἐν Κρήτῃ εἶδους πέρδικος, τῆς ἐνδημικῆς ἐν τῇ νήσῳ «πέρδικος πετραίας» (*alectoris graeca saxatilis*). Ἄλλ' ἡ ἐξέλιξις τοῦ τύπου ἐπὶ τῆς κεραμεικῆς ἀπεμακρύνθη τοῦ φυσικοῦ καὶ τοιχογραφικοῦ τύπου. Οὕτω ἤδη ἐπὶ τῶν ΥΜ ΙΙ ἀγγείων ἡ γραμμωτὴ διακόσμησις τῶν πλευρῶν τῆς πέρδικος ἐπεξετάθη εἰς ὅλον τὸ σῶμα ταυτισθεῖσα μὲ τὰ νατουραλιστικὰ πτίλα τῆς τοιχογραφίας²⁸. Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις αὕτη μετεβλήθη εἰς στίξιν. Τὸ ἡμικύκλιον, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὸ πρόσωπον τῆς πέρδικος, μετετοπίσθη κατωτέρω ἢ ἐξέλιπε. Προσετέθη οὖρα ἐν εἴδει ἡμίσεος ρόδακος ἐκ τοῦ τύπου τοῦ φασιανοῦ τῆς ἰδίας τοιχογραφίας τοῦ Καραβάν Σεράϊ²⁹, τὸ ράμφος ἔγινε κάποτε μακρότερον καὶ ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς νήσσης. Εἰς τὰ ΥΜ ΙΙΙ ἀγγεῖα ἡ στάσις γίνεται περισσότερον ἀφύσικος, τὰ πτερὰ ἄκαμπτα, τὰ νατουραλιστικὰ στοιχεῖα ἄψυχα, ἀλλ' ἐξόχως διακοσμητικά.

²⁵) Ἀπεικόνισις μετὰ τοῦ συνόλου τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου εἰς B. C. H., LXXVIII, Chronique des Fouilles, σελ. 153, εἰκ. 50, καὶ Antiquity, 112, πίν. VII.

²⁶) P. M., IV, εἰκ. 276. Πβ. καὶ τὸ ἀργυροῦν ποτήριον ἐκ Δενδρῶν, Persson, New Tombs, 1942, σελ. 89, εἰκ. 100, πίν. VI.

²⁷) Evans, P. M., II, 1, Frontispiece, εἰκ. 51 - 2. Πβ. Furumark, Myc. Pott, εἰκ. 30 (τύπος raised wing). Ἄλλη κατηγορία πτηνῶν τῆς ΥΜ ΙΙ καὶ ΙΙΙ ἀγγειογραφίας, αὐτ., εἰκ. 29 (τύπος folded wing) προῆλθεν ἀπὸ τὸν τύπον τῆς νήσσης. Παρ' ὅλον ὅτι ἀπαντοῦν καὶ μεικτοὶ τύποι, ἡ διαφορὰ εἶναι, νομίζω, σαφῆς εἰς τὰ ὀλιγώτερον ἐκφυλισμένα δείγματα, καὶ συνίσταται εἰς τὸν μακρὸν λαιμὸν καὶ τὸ μακρὸν ράμφος τοῦ ὑδροβίου καὶ εἰς τὰς ραβδωτὰς ζώνας τῶν πτερῶν. Διὰ τὰ «νειλωτικά» λεγόμενα θέματα, δηλ. τὰς παρσστάσεις ἀγρίων νησῶν μεταξὺ ἰχθύων καὶ ἀνθέων παπύρου, ἡ αἰγυπτιακὴ ἐπίδρασις εἶναι προφανής, ἀλλ', ὡς φαίνεται, ἡσκήθη μέσῳ τῆς μινωικῆς τοιχογραφίας. Πβ. Evans, P. M., IV, σελ. 332. Βλ. τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν προέλευσιν τοῦ τύπου ἀπόψεις τοῦ Furumark, Myc. Pott., σελ. 195.

²⁸) Γραμμωτὴν διακόσμησιν ἔχει καὶ τὸ blue bird, εἰς τὸ στήθος, P. M., II, σελ. 454 ἐξ., πίν. XI.

²⁹) Ἐκ τῶν γνωστῶν ΥΜ ΙΙ κεραμεικῶν δειγμάτων αὕτη ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν πρόχουν τοῦ Κατσαμπᾶ.

Ἡ συγγενεστέρα πρὸς τὸν τοιχογραφικὸν τύπον ἀγγειογραφικῆ παραστάσις τῆς πέρδικος εἶναι ἢ ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος ΥΜ ΙΙ ἀμφορέως τοῦ Σανατορίου. Εὐθὺς κατόπιν ἔρχεται ὁ τύπος τῆς ἐπίσης ΥΜ ΙΙ πρόχου τοῦ Κατσαμπᾶ, καὶ ἔπεται τὸ πῆλινον ἀλάβαστρον ἐκ τοῦ τάφου 11 Φαιστοῦ⁸⁰ κατατασσόμενον ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ F u r u m a r k εἰς τὸ τέλος τῶν ΥΜ ΙΙ α χρόνων (ΥΜ ΙΙ Α : 2)⁸¹. Ἡ πυξίς τῆς Παχνάμμου δύναται νὰ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο. Ὁ τύπος τῶν πτηνῶν εἶναι ἀρκετὰ ὅμοιος, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἀναλογίαι εἰς τὴν σύνθεσιν, (ραμφισμὸς ἀνθέων περιβαλλομένων ἀπὸ χλόην), καὶ ἐπίσης εἰς τὰ δευτερεύοντα θέματα, (ἐκφυλιστικὴ παραλλαγή τοῦ rock pattern, ζατρίκιον, παραπληρωματικὰ τριγωνίδια).

Ἡ πυξίς τῆς Παχνάμμου παρουσιάζει ἐπίσης ἀναλογίας ὅσον ἀφορᾷ τὸν συνδυασμὸν τῶν θεμάτων πρὸς ΥΜ ΙΙ β λάονακα ἐκ Παλαικάστρου⁸², ἢ ὁποία διακοσμεῖται μὲ «ἱερὰ κέρατα», φυτὰ καὶ πτηνά, διαφόρου ὅμως τύπου τῶν ἰδικῶν μας, καὶ κυματοειδῆ rock patterns. Ἐπίσης ἐνθυμίζει τὴν σύγχρονον (ΥΜ ΙΙ β) λάονακα ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας⁸³, διακοσμουμένην ἐπίσης μὲ κέρατα καὶ πτηνά⁸⁴. Ὡς πρὸς τὰ μικρὰ πτηνὰ τὰ καθήμενα ἐπὶ τῶν κεράτων, νομίζω ὅτι ἀποτελοῦν παράλληλον τῶν μαύρων πτηνῶν, τὰ ὁποῖα κάθηνται ἐπὶ τῶν διπλῶν πελέκεων τῆς λιθίνης ζωγραφημένης λάονακος ἐξ Ἀγίας Τριάδος, πιθανῶς δὲ παριστοῦν κορώνας.

Τὸ μεταξὺ τῶν κεράτων φυτικὸν θέμα, προελθὸν ἀπὸ τὸν κάλυκα τῶν παπύρων τοῦ ΥΜ ΙΙ τύπου⁸⁵, ἀνάγεται εἰς τὰς φυτικὰς διακοσμῆσεις διπλῶν πελέκεων τοποθετημένων μεταξὺ κεράτων. Οὕτω εἰς ΥΜ Ι α ἀγγεῖον ἐκ Ψύρρας⁸⁶ μεταξὺ τῶν κεράτων ταυροκεφαλῆς ἴσταται διπλοῦς πέλεκυς, τοῦ ὁποίου ὁ στείλεὸς λήγει ἄνω εἰς κρῖνον. Εἰς τὸ θέμα τῆς πυξίδος μας παρελείφθη ὁ διπλοῦς πέλεκυς καὶ ἔμεινεν ἡ φυτικὴ τοῦ ἀπόληξις⁸⁷.

⁸⁰) Mon. Ant. XIV, σελ. 534, σελ. 567, ἀριθ. 25, πίν. τοῦ ἀνατύπου I, 1 καὶ II.

⁸¹) Chron. of Mys. Pott. σελ. 105.

⁸²) B.S.A., VIII, πίν. XVIII, XIX.

⁸³) Ἀρχ. Δελτ., 1920 - 1, Παράρτ., σελ. 158, εἰκ. 5.

⁸⁴) Διὰ τὸ θέμα τῶν κεράτων, βλ. F u r u m a r k, Mys. Pott., εἰκ. 56 θέμα, 36.

⁸⁵) Evans, Pr. T. Kn., πίν. CI.

⁸⁶) Seager, Excav. on the island of Pseira, 1910, Anthr. Public. Univ. of Pennsylv. Mus., III, πίν. VII.

⁸⁷) Πβ. διακόσμησιν κεράτων μὲ κλάδους, P. M., IV, σελ. 345, εἰκ. 289c, ἴσως κατὰ παράλειψιν τῶν διπλῶν πελέκεων. Ἄλλως εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ τὰ

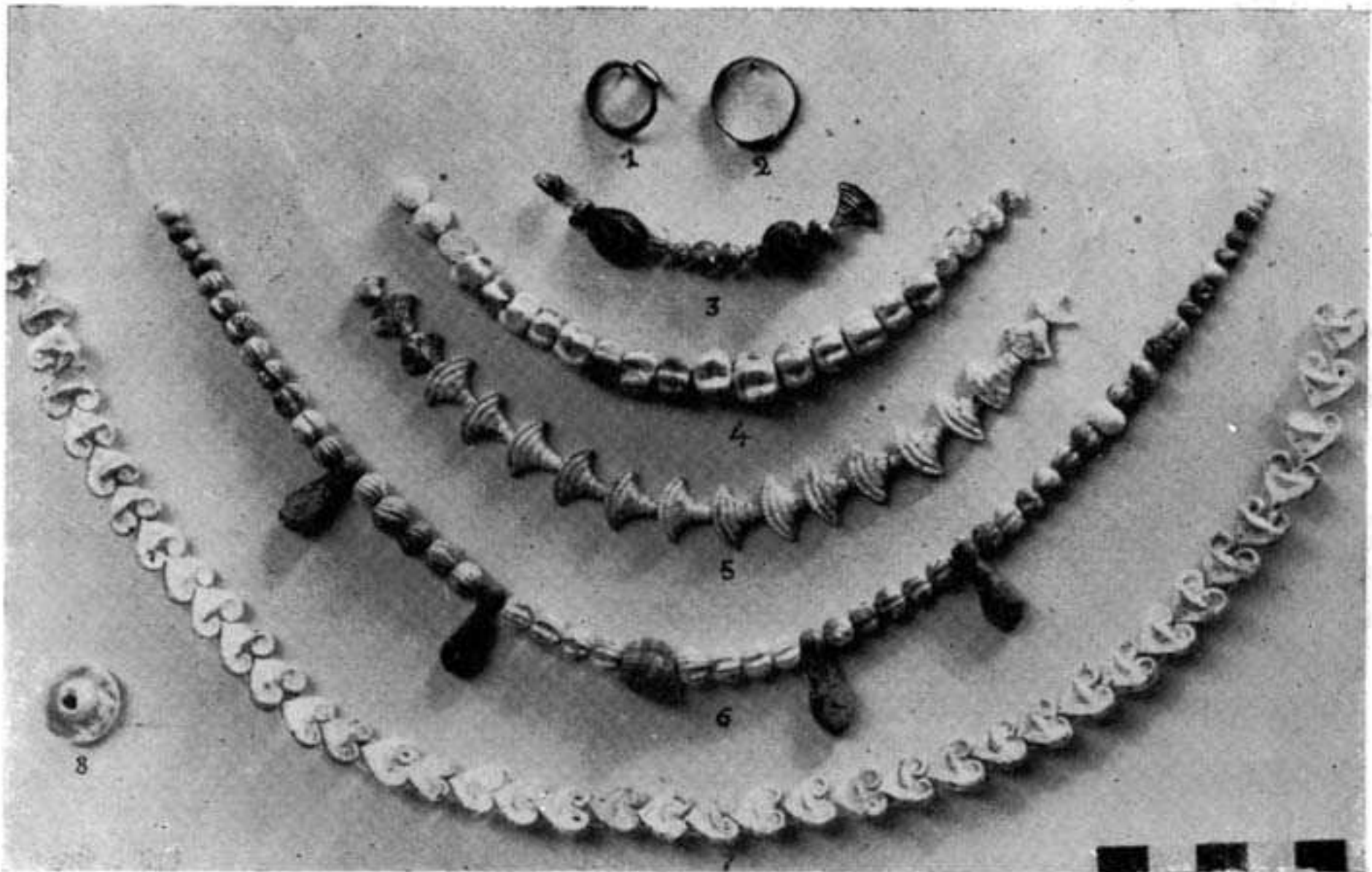
Είλ. 1. — Λάρναξ ύστερομινωικοϋ τάφου Παχυάμμου.

Είλ. 2. — Λάρναξ ύστερομινωικοϋ τάφου Παχυάμμου.

Είχ. 1. — Λάρναξ ύστερομινωικου τάφου Παχιάμμου.

Είχ 2. — Κοσμήματα ύστερομινωικου τάφου Παχιάμμου.

Είκ. 1. — Πυξίς κοσμημάτων τάφου Παχυάμμου

Είκ. 2 — Πυξίς κοσμημάτων τάφου Παχυάμμου.

Είκ. 3. — Πυξίς κοσμημάτων τάφου Παχυάμμου.

Είκ. 4 — Πῶμα πυξιδος τάφου Παχυάμμου.

Είχ. 1 — Τριποδικός βωμός τάφου Παχυάμμου.

Είχ. 2. -- Μικρά εϋρήματα τάφου Παχυάμμου.

Τὰ φυτά, τὰ ὅποια ραμφίζονται ἀπὸ τὰ πτηνά, εἶναι, νομίζω, «κωδία», δηλαδή ἐξωγκωμέναι ὠοθήκαι ἀνθέων, ἴσως μηκώνων, μετὰ τὴν πτώσιν τῶν πετάλων τῆς στεφάνης. Δηλοῦνται τὰ χεῖλη τῆς ὠοθήκης καὶ ὁ ὕπερος, ὡς καὶ τὰ σπέρματα, τὰ ὅποια περιέχει, μὲ στίξιν. Τὸ θέμα τῆς «κωδίας» ὑπὸ τὴν παροῦσαν του μορφὴν εἶναι σπάνιον καὶ δὲν ἔχει θησαυρισθῆ ὑπὸ τοῦ *F u r u m a r k*. Τὰ μόνα παράλληλα, τὰ ὅποια γνωρίζω, χάρις εἰς ὑπόδειξιν τοῦ κ. Νικολάου Πλάτωνος εἶναι τὰ ἐκ Φυλακωπῆς³⁸. Ἐκάστη κωδία ἔχει ἀντὶ ἑνὸς δύο στελέχη, τὰ ὅποια καὶ σχηματίζουν τὸ περίγραμμά της³⁹.

Τὰ ἐκατέρωθεν γραμμῆς ἡμικύκλια προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐκφυλισμένον θέμα τῶν ἡμιροδάκων ἐκατέρωθεν «τριγλύφων»⁴⁰, πιθανῶς δὲ εἰς τὸ ἴδιον θέμα ἀνάγονται καὶ οἱ ἀντιμέτωποι μηνίσκοι⁴¹.

Ἐκ τῶν θεμάτων τῶν λαρνάκων ὁ ὀκτάπους τῆς Α εἶναι ὀλιγώτερον σχηματικὸς τοῦ ὀκτάποδος τῆς Β καὶ εὐρίσκεται ἀρκετὰ πλησίον τοῦ «ἀνακτορικοῦ» τύπου κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σώματος, τὴν παράστασιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸν τρόπον ἀποφύσεως καὶ σπειρώσεως τῶν δέκα πλοκάμων⁴². Ἐκ τῶν θεμάτων τοῦ *F u r u m a r k*, *Myc. Pott*, ἀριθ. 21, συγγενέστερα πρὸς τὸν ὀκτάποδα τῆς λάρνακος Α εἶναι τὰ δείγματα III A : 1 καὶ 2 early, ἐν τούτοις ἐκ τοῦ συνόλου τῶν μοτίβων καὶ τοῦ σχήματός της ἡ λάρναξ Α τῆς Παχυάμμου φαίνεται μᾶλλον YM III β⁴³. Ἄλλως ὁ ἐκφυλισμὸς τῶν θεμάτων δύνα-

κέρατα διεκοσμοῦντο ὡς οἱ πελέκεις, διὰ πραγματικῶν κλάδων καὶ ἀνθέων κατὰ τὰς ἐορτασίμους ἡμέρας.

³⁸) J.H.S., Suppl. 4 (1904), Excav. at Phylak., πίν. XXI, ἀριθ. 4, 15, πίν. XX, ἀριθ. 14. Ἐν ἐκ τούτων καὶ εἰς Bossert, *Altkreta*, 1923, 260. Ἀνάλογοι εἶναι οἱ πλαστικαὶ κωδίαί τῆς «θεᾶς τῶν μηκώνων» ἀπὸ τὸ ἀνασκαφέν ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου, ἱερόν εἰς Γάζι, Ἄρχ. Ἐφημ., 1937 (τόμος Ἐκατονταετηρίδος), σελ. 287, εἰκ. 8. Πβ. καὶ χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ Μυκηνῶν, Bossert, ἐνθ' ἄνωτ., 307.

³⁹) Πβ. τὸ multiple stem τοῦ *F u r u m a r k*, *Myc. Pott.*, εἰκ. 47.

⁴⁰) Αὐτ., εἰκ. 72, θέμα 74.

⁴¹) Διὰ τὸ ζατρίκιον πβ. αὐτ., σελ. 377 - 8 καὶ σημ. 2, ὅπου ὑποστηρίζεται ἡ μεσοελλαδική του προέλευσις παρὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἐπὶ YM II ἀνακτορικῶν ἀμφορέων ὡς «ἀρχιτεκτονικοῦ» θέματος, Evans, *Pr. T. Kn.*, σελ. 159, εἰκ. 144.

⁴²) Πβ. Evans, *The Tomb of the Double Axes*, εἰκ. 63. Εἰς ἐκ τῶν πλοκάμων σπειροῦται κάτωθεν τοῦ σώματος ὡς εἰς τὸ βάρος ἐκ πορφυρίτου τῆς Κνωσοῦ, Bossert, ἐνθ' ἄνωτ., 98.

⁴³) Χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν προγενεστέρην φάσιν εἶναι ἡ λάρναξ τῆς Ζαφὲρ Παπούρας, P. M., IV, εἰκ. 272, ἡ ὅποια κατὰ τὸν Evans, αὐτ., σελ. 329, ἀντιπροσωπεύει «the very latest stage of the Palace style». Πρόκειται περὶ τῆς YM III A : 1 φάσεως, ἡ ὅποια τώρα θεωρεῖται προγενεστέρα τῆς κα-

ται νὰ εἶναι διαφόρου βαθμοῦ ἀκόμη καὶ ἐπὶ περίπου συγχρόνων ἀντικειμένων ⁴⁴.

Ὁ ὀκτάπους τῆς λάρνακος Β εἶναι σαφῶς ΥΜ III β τύπου. Παρουσιάζει τελείαν νέκρωσιν τοῦ θέματος, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὰ εἶναι τὸ διμερὲς σῶμα, συνδεόμενον μὲ λεπτὴν γραμμὴν, καὶ οἱ πλόκαμοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν ζεύγος χρησιμεύει διὰ τὴν πλαισίωσιν τοῦ σώματος, ἄλλα δὲ ζεύγη προσκολλῶνται εἰς τὸ πλαίσιον τοῦτο ἀντὶ νὰ ἐκφύωνται ἐκ τῆς κεφαλῆς, ὡς εἰς τὸν τύπον τῆς λάρνακος Α. Οἱ ὀφθαλμοὶ τέλος εἶναι μικραὶ σπεῖραι. Ὁ τύπος αὐτὸς ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν ὀκτάποδα ἐνὸς ψευδοστόμου ἀμφορέως ἀπὸ τὴν Ἐπισκοπὴν Ἱεραπέτρας ἀριθ. τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου 7637 ⁴⁵.

Οἱ ἰχθύες τῆς λάρνακος Α ὁμοιάζουν μὲ ἀναλόγους παραστάσεις ⁴⁶, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν ἐπὶ ΥΜ III β λάρνακων, ὡς τῆς λάρνακος τῶν Ἀνωγείων ⁴⁷ καὶ τῆς λάρνακος τοῦ Παλαικάστρου ⁴⁸. Ἡ ταινία τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς λάρνακος παριστᾷ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κολυμβοῦν οἱ ἰχθύες ⁴⁹.

Ἀγγειογραφικαὶ παραστάσεις ἰχθύων ἀπαντοῦν ἤδη ἐπὶ ΜΜ III καὶ ΥΜ I ἀγγείων ἐκ Ψύρρας καὶ Παχυάμμου ⁵⁰, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ

ταστροφῆς τῶν ἀνακτόρων. Πβ. «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ', σελ. 37 ἔξ. Πιθανῶς εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν ἀνήκει ἡ λάρναξ Γ λόγῳ τῶν σαφῶν ὀκτωσχημῶν προεξοχῶν τῶν λαβῶν, αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν μὲ ἀνάμνησιν τῶν «ἀνακτορικῶν» παραδόσεων. Ἡ λάρναξ Α εἶναι ἴσως ἡ τελευταία εἰσαχθεῖσα εἰς τὸν τάφον.

⁴⁴) Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ «ἀνακτορικὸς» τύπος τοῦ ὀκτάποδος διετηρήθη ὁπωσδήποτε ἐν Κρήτῃ μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Πβ. τὰ ἀποτελέσματα ἀνασκαφῆς μου εἰς Ἅγιον Ἰωάννην, «Κρητικὰ Χρονικά», Δ', σελ. 294 ἔξ.

⁴⁵) Ἀρχ. Δελτ., 1920 - 1, Παράρτ., σελ. 160, εἰκ. 9, πρῶτος ἐξ ἀριστερῶν. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀμφορέως, ὁ ὁποῖος ἀνωτέρω ἐχαρακτηρίσθη ὡς τελείως ὁμοῖος τεχνικῶς πρὸς τὴν πυξίδα. Ἡ πλαισίωσις τοῦ σώματος τοῦ ζώου, παρουσιαζομένη καὶ ἐδῶ, ὑποδεικνύει ἤδη τὴν κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον καταλήγει εἰς τὸ close style. Πβ. καὶ Gournia, σελ. 45, εἰκ. 25. Διὰ τὴν ΥΜ III ἐξέλιξιν τοῦ θέματος, πβ. Evans, P. M., IV, σελ. 310 ἔξ. Τὴν ἐκφυλιστικὴν ἐξέλιξιν τοῦ θέματος ἠννόησεν ἡ χρῆσις τοῦ ὄχι πλέον ἐπὶ τῶν τριῶτων ἀμφορέων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν διῶτων μεγάλων κρατήρων καὶ τῶν λάρνακων, δηλαδὴ ἐπὶ κεραμικῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα παρεῖχαν μεγαλυτέραν ἐπιφάνειαν πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πλοκάμων.

⁴⁶) Πβ. Mys. Pott., εἰκ. 48, θέμα 20.

⁴⁷) Mon. Ant. I, σελ. 201, πίν. I.

⁴⁸) Mon. Ant., XIV, σελ. 574 - 4, εἰκ. 48 α.

⁴⁹) Πβ. τὴν λάρνακα τῆς Μιλάτου, αὐτ., πίν. II, καὶ ἀγγεῖον ἐκ Φυλακωπῆς, J.H.S., Suppl. 4 (1904), σελ. 140, εἰκ. 113.

⁵⁰) Seager, Excav. on the island of Pseira, εἰκ. 10, καὶ The Cemetery of Pachyammos, πίν. IX, XIV.

τῆς ΥΜ ΙΙ πρόχου τοῦ Κατσαμπᾶ. Εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ πρότυπα τοῦ θέματος ὑπῆρξαν καὶ πάλιν αἱ τοιχογραφίαι, ὅπως ἡ ΜΜ ΙΙΙ τοιχογραφία τῶν δελφίνων τοῦ Ἐνακτόρου τῆς Κνωσοῦ⁵¹. Ὁ τύπος τῶν ἰχθύων τῆς λάρνακος Α κατὰγεται ἀπὸ τοὺς δελφίνας ἐνὸς ΥΜ ΙΙ τεμαχίου ἀγγείου ἀπὸ τὴν Κνωσόν⁵². Τὰ πτερύγια καὶ τὸ ρύγχος ἔχουν ἀπλοποιηθῆ, τὸ σῶμα ἔγινε ἄκαμπτον, ἀλλὰ διατηροῦνται τὰ πλησίον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμικύκλια, τὰ ὁποῖα, εὐρισκόμενα ἤδη εἰς τὰ μνημονευθέντα ἀγγεῖα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, προῆλθον ἀπὸ τὰς ταινίας τοῦ τοιχογραφικοῦ τύπου.

Τὰ ἀνθη παπύρου μὲ τὸ πλαίσιον ἐκ φύλλων γλῶσσης ἀνάγονται εἰς τὸν συνήθη «ἀνακτορικόν» τύπον⁵³, ὡς ἐξεφυλίσθη κατὰ τοὺς ΥΜ ΙΙΙ α καὶ β χρόνους. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεδόθη ἡ σειρά κεφαλῶν τῶν στημόνων, μὲ ἡμικύκλια. Διατηρεῖται πάντως ἀκόμη τὸ κεντρικὸν στέλεχος τοῦ ὑπέρου. Ἀπλούστερος εἶναι ὁ τύπος τῶν δύο μικροτέρων ἀνθέων ἑκατέρωθεν τοῦ μεγάλου.

Ὁ ψευδόστομος ἀμφορεὺς τοῦ τάφου Παχυάμμου ἀνήκει εἰς τὰς γενικῶς καλουμένας ὑπὸ τοῦ *Furmark squat globular shapes* καὶ μάλιστα εἰς τύπον ἀνήκοντα εἰς τὸ τέλος τῆς ΙΙΙ Α: 2 περιόδου⁵⁴. (Ἀνάλογος εἶναι καὶ ὁ ΥΜ ΙΙΙ β ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἀπὸ ἄλλον τάφον εἰς Ἐλατσομοῦρι, ἀριθ. τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου 3631). Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τελείως κάθετος λαιμός. Ἔχει κόσμημα δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς *ogival canopy*, συνδυάζον ρόδακας καὶ ἀναμνήσεις παπύρων. Τὸ θέμα ἀνάγεται εἰς ΥΜ ΙΙ τύπον «καρδιοσχῆμου μὲ ρόδακας»⁵⁵.

Ὡς πρὸς τὸν βωμόν, οὗτος ἀνήκει εἰς τύπον χαρακτηριζόμενον ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς πόδας καὶ τὸν λεπτὸν δίσκον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν βαρύτερον τύπον ἐκ κονιάματος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν οἱ τριποδικοὶ βωμοὶ τοῦ μεγάρου Νίρου⁵⁶ καὶ οἱ μνημονευθέντες τῶν τάφων Κνωσοῦ, Γουρνῶν καὶ Κατσαμπᾶ.

⁵¹) P. M., ΙΙΙ, σελ. 377, εἰκ. 251.

⁵²) Αὐτ., ΙV, σελ. 305, εἰκ. 239.

⁵³) *Myc. Pott.*, εἰκ. 33, *papyrus*, ἀριθ. 23 - 30. Διὰ τὸ φολιδωτὸν θέμα, αὐτ., εἰκ. 58, (*concentric arcs*), ἀριθ. 3, 4 (ΙΙΙ Α: 2 καὶ ΙΙΙ Β), πβ. καὶ τὸ *scale pattern*, αὐτ., σελ. 405. Διὰ τὰς σπείρας, αὐτ., εἰκ. 60, ἀριθ. 53 (ΙΙΙ Β), καὶ σύγχρονον λάρνακα Παλαικάστρου, *B.S.A.*, suppl. 1 (1923), πίν. XXXIV, ἄνω. Διὰ τὰ φύλλα κισσοῦ, *Myc. Pott.*, εἰκ. 36 (*sacral ivy*), ἀριθ. 32 - 5 (*chain*) ΙΙΙ Α: 2 καὶ ΙΙΙ Β. Οὕτω ἐπιβεβαιοῦται ἢ ἐκ τῶν κυρίων θεμάτων χρονολόγησις κατὰ τοὺς ΙΙΙ β χρόνους.

⁵⁴) *Myc. Pott.*, εἰκ. 6, ἀριθ. 178.

⁵⁵) *Evans*, *The Tomb of the D. Ak.*, σελ. 47, εἰκ. 65.

⁵⁶) Ἀρχ. Ἐφημ., 1922, σελ. 15, εἰκ. 12.

Οἱ τύποι τῶν κοσμημάτων τοῦ τάφου Παχυάμμου εἶναι γνωστοὶ ἐξ ἄλλων εὐρημάτων τοῦ τέλους τῆς ΥΜ III α καὶ τῆς ΥΜ III β φάσεως. Οὕτω ὁ χρυσοῦς δακτύλιος 2 εἶναι ὅμοιος πρὸς τοὺς δακτυλίους τῶν τάφων Κνωσοῦ⁵⁷. Λωτόσχημοι ψῆφοι προέρχονται ἐπίσης ἐκ τῶν τάφων Κνωσοῦ, σταγονόσχημοι δέ, στρογγύλαι ἀπλακωταί, καὶ εἰς σχῆμα φύλλων κισσοῦ ἐκ τῶν τάφων Κνωσοῦ καὶ Γουρνῶν⁵⁸.

Τὸ λίθινον ἀγγεῖον μὲ τὸ ἡμισφαιρικὸν ἀβαθὲς σχῆμα του, ἀνήκει εἰς τύπον λιθίνου ἀγγείου ἐκ Παλαικάστρου ΥΜII χρόνων⁵⁹.

Οὕτω νομίζω ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι τὸ νέον τοῦτο ἀξιόλογον σύνολον εὐρημάτων τοῦ τάφου Παχυάμμου χρονολογεῖται γενικῶς κατὰ τοὺς ΥΜ III β χρόνους, τῆς πυξίδος δυναμένης νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς III α.

Ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου εἰς τὸν ἐκλεκτὸν καλλιτέχνην φίλον κ. P i e t d e J o n g, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται τὸ σχεδιάσμα τῆς εἰκόνας 5.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

⁵⁷) E v a n s, Pr. T. Kr., εἰκ. 101, 99 β, c.

⁵⁸) Αὐτ., εἰκ. 85, 119, 96, Ἀρχ. Δελτ., 1918, εἰκ. 12.

⁵⁹) B.S.A., XI, Dawkins, Excav. at Palaikastro, σελ. 279, εἰκ. 10.